

ƏSİRİ MƏZARLIĞINDA GÖRÜŞ

Professor Qulu Məhərrəmliyin təəssüratlarında görünməyən tərəflər

Əli Rza XƏLƏFLİ

Ədəbi publisistikanın elə görkəmli nümayəndələri var ki, istər lirik-psixoloji, istərsə də tənqidi-satirik üslubda yazıları ilə oxucuların qəlbinə asanlıqla fəth edə bilib. Mirzə Cəlilin publisistikası demək olar ki, başdan-başa felyetonlardan ibarətdir və hər felyetonun bir ədəbi inci olmağına kimin nə sözü ola bilər?! Yaxud, lirik-psixoloji üslubda Sabir Rüstəmxanlının, Aydın Məmmədovun və, əlbəttə, bir çoxlarının yazıları zaman-zaman publisistik örnək kimi təqdir olunur, ən başlıcası, janrın öyrənilməsi zamanı dəyərli ədəbi nümunə kimi diqqətə cəkilir.

Yazıçı-publisist Qulu Məhərrəmliyin hekayə ilə qovuşan publisist yazılarında elə nümunələr var ki, oxucunun yeddi qatından keçir. Onu keçmiş haqqında dərin düşüncələrə qorq edir, gələcəklə bağlı həqiqət idealına sadıqlıq mövqeyinə çəkir. Qulu Məhərrəmliyin belə dəyərli ədəbi-publisistik örnəklərindən biri "Süleyman Rüstəm Ankarada - "Əsri" məzarlığında" (05.03.2019) adlanır. Əlbəttə, Qulu Məhərrəmli publisistikasında sərrast hədəfi göstərmək ustası olduğu üçün burada da ikinci izahedici başlıqdan istifadə edir: "Sovet ideologiyasının alovlu qarçı, kommunist xalq şairini bolşevizmin qatı düşməni olan M.Ə.Rəsulzadənin məzarı üstünə nə gətirmişdi?". İstər yazının müəllifi, istərsə də yazının başlıqdan adları çəkilən obrazlar birlikdə oxucunun diqqət imkanlarını sə-

Demokratiya və idarəçilik haqqında o siyasətçilərin fikirləri qəbul edilir ki, onlar öz fəaliyyətləri ilə bu müdrikliyi təsdiqləyirlər. Yəni sözləri ilə əməlləri arasında fərq yoxdur... Tarix isə öz səhifələrində məhz belə nəhənglərə qucaq açır, onları həm əfsanə, həm də həqiqət kimi yaşadır.

Qulu MƏHƏRRƏMLİ

fərbər edir. Onu mövzu ətrafında düşünmək üçün cazibə xəttinə çəkir. Qulu Məhərrəmli yaxşı bilir ki, onun yazıcılıq istedadı ilə, həyat faktını təxəyyül imkanlarından istifadə ilə başlıca çəkdiyi adlar kimlər üçünsə təəccüb doğura bilər. Axı necə istiqlal uğrunda mübarizə aparan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə adı ömrü boyu kommunizm ideallarını tərənnüm edən Süleyman Rüstəm adı ilə eyni yazıda qovuşmaq imkanı qazanır? Və bu suala, əlbəttə, Qulu Məhərrəmli özü cavab vermək istəyir: "Yazının sərlövhəsi sizi çaşdırmasın. Bəli, şəirlərindən sosializmin acı şirəsi daman, bütün yaradıcılığı boyu marksizm-leninizm ideologiyasını sevsə nəzmə çəkmiş Süleyman Rüstəm bu ideologiyanın düşməni, sovet sistemini tarixin ən qanlı, ən istibdad rejimi adlandırmış Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Ankaradakı məzarını ziyarət edib. Özü də nə vaxt? Sovet dövlətinin qılıncının dalı-qabağı kəsdiyi, hələ dünyaya meydan oxuduğu 1968-ci ildə. Bu həmin dövr idi ki, S.Rüstəm sovet Azərbaycanında mötəbər söz sahibi, respublika Ali Sovetinin deputatı, xalq şairi, rejimin inandığı kommunist əqidəli qələm sahibi idi. Məktəblərdə onun Lenin və sosializm haqqında poetik rəcətləri əzbərlənirdi, 7 noyabr və 28 aprel kimi bayram günlərində S.Rüstəmin aşağıdakı ruhda olan pafoslu şəirləri rəsmi qəzetlərin birinci səhifələrini bəzəyirdi: Ömrüm, günüm, sadətdən Oktyabr yaşındadır, Partibiletim sol cibimdə, ürəyimin başındadır...". Bilərəkdən bu yazıda mətnin bütün mahiyyətini oxucuya çatdırmaq üçün heç bir ixtisara yol verməmək istəyindəyəm. Məsələlərə tanışdı. Hər halda yaşımaya və yaşadığım dövrə görə Süleyman Rüstəmi də kifayət qədər yaradıcılıq baxımından yaxşı tanıyıram. Onun cəmiyyətdə, insanlar arasında nə qədər səmimi olduğunu da təkcə bilmirəm, həm də bu səmimiyyəti təqdir edirəm.

Bir sözlə, yazının əvvəlindəki "qət" hissəsinin yazı boyu nələr ola biləcəyindən xəbər verən motivlər olsa da, hələ çox şey axıracan məlum deyil. Ona görə ki, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də kifayət qədər məlum obrazdır. Heç Süleyman Rüstəm obrazı da iyirminci əsrin ən azı ikinci yarısından bərisini yaşamış sözdən, kitabdan, yazıdan, ədəbiyyatdan az-çox xəbəri olan hər kəsə az məlum deyil. Yaradıcılığının əvvəlinci zamanı üçün 20-ci əsrin axırına yaxın qərəzli, qərəzsiz rəylər geyir ictimaiyyət arasında çox yayılmışdır. Amma əsas odur ki, söz və ədəbiyyat mühitinin daşıyıcıları olan mənəvi baxımdan ağır çəkili simalar Süleyman Rüstəmə ehtiramlı münasibəti bu gün də qoruyub saxlayırlar. Mənim üçün maraqlı idi ki, Qulu Məhərrəmli Süleyman Rüstəm obrazına necə yanaşacaq. Radikal, sort yanaşma ilə Süleyman Rüstəmin şair və insan obrazını qaralamaq istəyəcək, yoxsa bir Azərbaycan şairinə səmimi münasibətini qorumaq istəyəcək. Hər

halda qabaqcıdan mənim üçün mübahisəli görünürdü.

Bütün hallarda Süleyman Rüstəm çox ağır zamandan keçib gəlmişdi. Həmin ağır zamanı bizim üçün şərtləndirən bolşevizm tribunasına yiyələnənlər yox, həmin tribunadan lənətləndirilənlər idi. Ona görə də yazı elə əvvəldən başlayaraq dramatik bir psixoloji güc müstəvisində özünü təqdim edir: "Sovet dövrünün çox populyar nəşrlərindən olan "Vokruq sveta" jurnalında baş redaktor müavini vəzifəsində çalışan tanınmış jurnalist Azad Şərifov o vaxtı Azərbaycan rəhbəri Vəli Axundovun köməyi ilə "İzvestiya" qəzetinin Türkiyə, İran və Əfqanıstan üzrə xüsusi müxbiri təyin olunur. Sovet dövründə xaricdə çalışan ilk azərbaycanlı müxbir Ankarada fəaliyyətə başlayandan qısa müddət sonra Azərbaycan siyasi mühacirləri, onların övladları, o cümlədən Atatürkün dostu olmuş Əhməd bəy Ağayevin oğlu, yazılarında sovetlərə nifrətini gizlətməyən "Cümhuriyyət" qəzetinin nüfuzlu icmalçısı Səməd Ağaoğlu ilə münasibət qurur. Şərqdə ilk parlamentli respublika bərasində, bolşevik Rusiyanın işğal etdiyi müstəqil Azərbaycan dövləti, onun qurucuları, o cümlədən həmin Cümhuriyyətin banisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə haqqında qiymətli məlumatlar toplaya bilir. O illərdə xeyli riskli olsa da, Rəsulzadənin Əsri məzarlığında qəbrini ziyarət edir...". Hə, əziz dost, necədir? Bəli, bu Süleyman Rüstəmdir. Məzar önündə hüznü görməklə dayanıb. Həmin məzar isə həyatından, alicandından, vətənidən didərgin edilmiş Rəsulzadənin məzarıdır.

Döğrusu, bu "məzar", "qəbir" sözləri mənə həmişə düşündürüb, özü də çox düşündürüb. Bəlkə bu sözlərin əvəzinə elə Asif Atanın arzuladığı kimi "son ev" deyək, özü də bu "son ev" sözlərini birləşdirib birgə yazaq: "son ev". Bir az səs, ifadə baxımından qəribəlik gələ bilər, ancaq nəticədə bu ifadənin səslənişinə alışmaq. Lap qoy İslam işğalından 1200 il keçməsinə baxmayaraq, hansı sözün uğurlu dəyişmə ehtimalı varsa, ondan istifadə edək.

İndi Süleyman Rüstəm Rəsulzadənin sənevi üzərində dayanmışdı.

(Davamı 2-ci səhifədə)

(Əvvəli 1-ci səhifədə)

Bu evin möhtəşəm sütunları, qüdrətli görkəmi Azərbaycanın öz varlığı ilə görünürdü. Azərbaycanın böyük dövlət adamlarından biri (S.Rüstəm Ali Sovetin sədri idi) Rəsulzadənin sonevini ziyarət etmək istəyir. Ona kömək etmək istəyən özü də sovet idealının keşikçilərindən biri idi: "Azərbaycanlı jurnalistin mühacirlərlə əlaqəsi, o cümlədən Rəsulzadənin qəbrini ziyarət etməsi barədə tezliklə Ankaradakı sovet səfirliyinə məlumatlar daxil olur, çünki bu qurumun işçiləri hər kəsi rahatca güdə bilirdilər. Ona görə də səfirlik başqa bir azərbaycanlı, həmyerlimiz, baş konsul Arif Heydərov (sonralar Azərbaycanın daxili işlər naziri olmuş və vəzifə başında qətlə yetirilmişdi - red.) vasitəsilə A.Şərifovu xəbərdar edir ki, mühacirlərlə əlaqələrini davam etdirə bilər, amma Əsri məzarlığına ayağı dəyməməlidir". Təkcə bu faktların özü böyük həqiqət haqqında kifayət qədər məlumat verir. Yeni kimin, hansı ictimai quruluşun, hansı ideologiyanın xidmətində olmasından asılı olmayaraq milli təəssübkeşlik hissi varlığında ha kimdirsə, onu mütləq böyük həqiqətə tərəf çəkəcək. Heç şübhəsiz, yazının bu motivinə görə bu faktları ədəbi təsvir gücü ilə yazıya gətirməsinə görə biz birinci növbədə müəllifə - Qulu Məhərrəmiyə minnətdar olmalıyıq.

olunmayacaq xidmətini yerində qıyməkləndirir.

Azad Şərifov böyük karyera sahibi idi. O həmin görüşü təşkil etdiyinə görə bütün imkanlarından məhrum edilə bilərdi. Ancaq o qorxmadı, çəkinmədi. Bəlkə də ömründə xalqına ən böyük xidmətlərindən biri də elə Əsri məzarlığındakı görüşü təşkil etməsi idi: "İzvestiya"nın xüsusi müxbiri bir müddət baş konsula verdiyi sözü tutur, amma 1968-ci ilin payız günlərində vədini pozmalı olur. Onun bu vədini pozmağının səbəbkarı bir qrup sovet mədəniyyət və incəsənət xadimi ilə Ankaraya səfərə gəlmiş xalq şairi

viyet olunan mənəvi cığırılar yaşayırdı. Elə əslində Qulu Məhərrəminin xidməti də bunu dikte edir ki, hər millət özünün tarixi şəxsiyyətini, simasını yaşadan simaları unutmamalıdır, çünki bu simalar əslində həm də millətin özü deməkdir. Əsri məzarlığında olan möhtəşəm görüşün özü də tarixin ibrət dərsideyir, ağı, qaranın qarışmasıdır, ziddiyyətlərin toqquşmasıdır və qələbə, əlbəttə, həqiqətlərin tərəfindədir: "Ətrafda qərribə bir sükut və hüzn vardı. Heç birisi danışmırdı. Xalq şairi hədsiz həyacanlı idi, üzünə dərin bir kədər çökmüşdü, gözləri nəmlənmişdi, əlləri əsa-əsa bir siqaret çıxarıb yandı-

man Rüstəm deyirmiş ki, Rəsulzadəni uşaqlıqda kəndlərində bir neçə nəfər görüb, yəni şəxsən tanıyırmış. Tanıyırmışsa, deməli, onun siyasi kimliyini də bilirmiş... Balka, partiya şairi gəncliyində yazdığı alovlu inqilabi şeirlərinə görə peşman imiş. Balka, "Təbrizim", "Ana və poçtalyon" kimi incilər yaratmış bir qələm sahibi, sözün həqiqi mənasında Rəsulzadənin böyüklüyünü və özünün qəbahətlərini duyurmuş. Kim bilir...". Qulu Məhərrəmi ritorik sualdan istifadə edir, amma sual işarəsi qoymur. Üç nöqtə ilə oxucusunu düşündürməyə vadar edir. Həqiqətdən tarix bir çox məsələlərə ironik münasibətlə cavab verir. Süleyman Rüstəm kimi nifrətəkar Əsri məzarlığına təsadüfi yaddaşda oyanan bir duyğunun təsiri ilə getməmişdi, o əslində zamanın böyük həqiqətini dərk edərək bu yolu seçmişdi.

Bir məsələni də burada qeyd etməliyik. Süleyman Rüstəm ömrünün sonuna doğru həyatının gəncliyində qoyub gəldiyi böyük həqiqəti təzədən yaşayırdı və bu motivin özü də Qulu Məhərrəminin qələmə aldığı hekayətdə kifayət qədər aydınlıqla görünür: "Dostlardan biri deyir ki, S.Rüstəm o qədər çox yaşadı ki, yaddaşlarda yaxşı adam kimi qaldı. Uzun illər radioda çalışmış başqa bir dostumuz xatırlayır ki, şairin evinə müşahibə almağa gəldəndə soruşdum ki, 28 Aprel, 9 May, 7 Noyabr kimi bayramlar gələndə hansı

ƏSRI MƏZARLIĞINDA GÖRÜŞ

Professor Qulu Məhərrəminin təəssüratlarında görünməyən tərəflər

Qulu Məhərrəminin iki böyük obrazı bir yazının içərisinə gətirərək, hətta yarıdımçı obrazın özünü də kifayət qədər portret səviyyəsinə qaldırmağa görə biz onun ədəbi-publistik dərəcəsinə minnətdar olmalıyıq. Çünki bir yazının içərisində biz Rəsulzadəni nə qədər möhtəşəm görürüksə, Süleyman Rüstəmi nə qədər humanist, milli duyğularına sadiq bir sima kimi oxuyuruqsa, Azad Şərifovu da milli təəssübkeşlik sarıdan bir o qədər milli ruha sədaqətli görürük. Əsil həqiqəti isə mətnin özü deyir: "Çox sonralar A.Şərifov özü bu barədə yazırdı ki, Arif Nəzər oğlu qısa müddətdə səfirliyinə ən nüfuzlu, ən hörmətli əməkdaşına çevrilmişdi. Türklər ona "Siz" deyər müraciət edirdilər. Mənim də xatirimi istədiyindən bir gün evlərinə səhbəbə çağırdı və bildirdi ki, əslində, sənin gördüyün işlərdə bir qəbahət yoxdur, çünki nə diplomatsən, nə də siyasətçi. Sonra da Rəsulzadənin II Dünya müharibəsi illərində həyatını riskə ataraq azərbaycanlı əsirlərin çoxunu ölüm düşərgəsindən xilas etməsi barədə xeyli danışdı. Axırda sözünün canı bu oldu ki, heç bir halda Bakıdan gələn turistik Rəsulzadənin məzarının üstünə aparma, yoxsa bunun xəbəri bütün Ankaraya yayılacaq və sən xoşagəlməzliklərdən yaxa qurtara bilməyəcəksən. Beləliklə, A.Şərifov baş konsula səmimi-qəlbən söz verir ki, "partiya" tapşırığına əməl edəcək". Demək, hekayətin əsas mahiyyətini təşkil edən Əsri məzarlığındakı möhtəşəm görüşün baş tutması üçün biz həm də Azad Şərifovun fədakarlığını dəyərləndirməliyik. Qulu Məhərrəminin müəllif mövqeyində xüsusilə dəyərləndirilməli cəhət odur ki, o, əsas obrazların qarışdırılması üçün fədakarlıq göstərən obrazı da unutmur. Onun heç nə ilə əvəz

Süleyman Rüstəm olur. Elə səfərin birinci günü axşam şair uşaqlıqdan tanıdığı Azad Şərifovu yaxınlaşaraq ərlə onu "novxanlı"nın məzarı üstünə aparmağı xahiş edir. Təbii ki, o, xahişdən imtina etməyə çalışır və həttə deyir ki, məzarın yerini bilmirəm. Şair bir az da ərlə uşaqlıq dostuna "fikrin nədir, istəyirsən, Bakıya qayıdanda mənə Novxanıya buraxmasınlar?" deyər xahişdə təkid edir. Belə razılaşır ki, qrup sabah günorta istirahət üçün otelə qayıdanda A.Şərifov şairi qarşıda bağın yanında taksidə gözləyəcək". Qulu Məhərrəmi vaxtilə Rəsulzadənin istifadə etdiyi novxanlı obrazını da yada salır. Bu gün Novxanı abidəsi ucalan Rəsulzadə məzarlığı ilə Novxanı arasındakı məsafəni Süleyman Rüstəmin təkindən səslənən "novxanlı" sözü ilə kəşib götürür. Demək, vətənsəverlik duyğuları, milli hisslər zaman-zaman alt qata enə bilər. Amma yaddaşın dibi görünməyən dərində yoxluğa qər qola bilməz.

Qulu Məhərrəminin canlı yazısı sanki onun özünü də müşayiət edir və təkcə onun özünü yox, oxucuları da müşayiət edir və biz birlikdə Əsri məzarlığına doğru gedirik: "Ertəsi gün vədləşdikləri kimi qrup otelə qayıdanda S.Rüstəm "bir az hava almaq" bahanası ilə oteli tərk edib qarşı tərəfdəki bağa üz tutur. Onu gözləyən taksidə aylaşır və iki azərbaycanlı "Əsri" məzarlığına yola düşür. Azad Şərifov məzarına gedən ensiz yolu yaxşı tanıyırdı, həmin yolu ot basmamışdı, odur ki, azacıq irəliləyib marmar plitənin üstündə "Bir kərə yüksəlsən bəyraq bir daha enməz", bir qədər aşağıda isə "İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiqal" sözləri yazılmış səhrli cazibəsi olan qəbrə çatırlar". İstər məzarlığa gedən yaddaşda yaşadınların sayəsində ot basmayan cığır, istərdə yaddaşın, zamanın dumanları ilə müşa-

rır... Həmin anlarda Süleyman Rüstəmin nələr düşündüyünü, ürəyindən nələrin keçdiyini, içində hansı hisslərin kükrədiyini, hansı mənəvi burulğanlara düşdüyünü söyləmək çətin idi...Azad Şərifov uşaqlıq dostunun təqəddən düşmüş adamlar kimi dirlərini yerə qoyub çökdiyini görüb məzardan bir qədər uzaqlaşdı. Uzaqlaşsa da, xalq şairinin ətrafı yayılan höknürtüsü aydın əsidi-lirdi...". Dəhşətli mənzərədir. Tarix bir də bizim milləti qorumaq istəyi ilə alışıb-yanan ürəkləri belə sınaqlara məruz qoymasın.

Zaman keçdikcə ən xırda görünən, ən kiçik görünən həyat motivləri böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Heç şübhəsiz, kommunist ideallarının mövqeyində duran görkəmli ideoloq sənətkarları, yəni Süleyman Rüstəmi və Azad Şərifovu ən böyük həqiqət qarşısında səcdəyə məcbur edir. Onlar Rəsulzadənin hüzuvarında gücsüz idilər. Bütün gücsüzlükləri ilə yalnız barışmırdılar, həm də tarixdən, tələdən imdad istəyirdilər ki, onlara güc versin və onlar böyük həqiqətdən üzrxahlıq diləsinlər, günahlar bağışlansın.

Bütün bunlar böyük tarixi faktlar kimi nə novxanlılığın, nə də Novxanın qarşısında öz səmimiyyəti ilə günahlarını etiraf edən böyük sənətkarların kimliyi üzərindən xətt çəkmir, əksinə, onların böyük həqiqətə naminə birləşmələrinə yön salır. Qulu Məhərrəminin qeyd etdiyi kimi, Azad Şərifovun xatirələrində də bunlar təsdiqlənir: "Azad Şərifov bu epizod barədə "Əsri" məzarlığına gedən yolu ot basmamışdı" adlı yazısında ("Zerkalo", 24 may 2003) epizodik söhbət açır, amma təfəsilatı ilə də danışır. Bütün hallarda kommunist xalq şairinin M.Ə.Rəsulzadənin məzarını ziyarət etməsi maraqlı faktıdır və hərə bunu bir cür yozsa bilər. Məncə, burada təkcə "Novxanı" amili rol oynamır. Süley-

hisslər keçirirsiz? Şair cavab verib ki, bunu yazma, amma deyim ki, qorxu hissi keçirirəm. Ona görə qorxuram ki, bu bayramlar yaxınlaşan kimi qəzetlər yeni şeir yazmağı sifariş edirlər. Eyni mövzuda nə qədər şeir yazmaq olar axı?!". Beləliklə, hekayət sona çatır. Ömrünün son illərində həyatın ironiyası qarşısında qorxu hissləri keçirən S.Rüstəm Azərbaycanın böyük şairi kimi dünyadan köçdü. Geniş əhatəli yaradıcılığının bir çox səhifələri gələcəkdə də Azərbaycan xalqının yaddaşında silinməyəcək. Qulu Məhərrəmi son ana qədər hekayətdə tarixi həqiqətlərə sadiq qalıb. Yaradığı, bəddii fonda verdiyi obrazların birini digərindən ayırmaq və kəskin təzadlarla qarşılaşdırmaqda birini digərindən aşağılamaq mövqeyi tutmur.

Hekayətin sonunda Qulu Məhərrəminin özünün ümumiləşdirici mövqeyi görünür: "Əlbəttə, qorxular müxtəlif rənglərdə olur. Ən qatı rəngdə olan qorxu isə yaradıcı adamın yaşadığı mühitdən asılı olmayaraq içindən ikiləşməsidir. Çox fəlakətlər, dəyərlərin və şəxsiyyətin itması da bu ikiləşmədən başlayır. İkiləşmə adamı çox yerlərə aparıb çıxara bilər. Süleyman Rüstəmin baxtı onda getmişdi ki, ikiləşmə onu layiqli bir məkana - bir dahinin məzarı üstünə aparıb çıxarmışdı". Beləliklə "Süleyman Rüstəm Ankarada - Əsri məzarlığında" hekayəti müəllifin ibrətli düşüncəli ilə sona çatır. Mən həqiqətlərin acı olduğunu bilirəm, ancaq Qulu Məhərrəminin yaratdığı hekayətdə həqiqətlərin bu qədər açıqlıq üzə çıxacağı gözlənilirdi.

...və bir daha inandım, həqiqətlər öz acılığı ilə təkcə ağrı gətirmir, həm də yandırıcı bir yangı ilə iz qoyur.

15.10.2021

("İti bucaq baxış") kitabı.
Bakı, 2024